

УДК 356.15:343.53:355.01(477):(470+571)

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-1-2>

Волонтерство та псевдоволонтерство в Україні: новий погляд крізь призму неформальних інститутів

Анотація. Стаття спрямована на вивчення псевдоволонтерства — відносно нового різновиду шахрайства, який з'явився в Україні з початком російсько-української війни. Російська агресія призвела до зростання волонтерського руху, але також і до поширення несправжнього волонтерства, метою якого є отримання особистої вигоди. Ці дві соціальні практики ми вивчаємо як протилежні за функціями неформальні інститути. Якщо волонтерство, за типологією Г. Хелмке і С. Левітські, є прикладом допоміжних неформальних інститутів, то псевдоволонтерство — навпаки, є різновидом конкурентних неформальних інститутів. Такі інститути знижують ефективність формальних інститутів, передусім держави і податкової системи, а у випадку псевдоволонтерства підривають довіру до свого прототипу — волонтерства.

Нашою метою є розширення рамок вивчення неформальних інститутів у нових соціальних умовах, зокрема аналіз їхніх функцій. Такий підхід дозволить доповнити дискусію про причини стійкості України під час війни, а також і труднощі подолання внутрішніх викликів. Якщо волонтерство у різних формах є важливим елементом стійкості держави, то

псевдоволонтерство разом з іншими руйнівними інститутами підриває її зсередини. Аналізуючи дані з відкритих джерел, ми виявили структурні чинники, які створюють можливості для виникнення псевдоволонтерства. Серед них недостатнє правове регулювання, збереження практики особистих обмінів та значна довіра до волонтерів, які в ситуації зростаючого економічного тиску та соціальної непевності стають достатніми умовами для появи псевдоволонтерства. Запропонована модель псевдоволонтерства допомагає краще зрозуміти природу такої поведінки.

Дослідження пропонує нову перспективу вивчення неформальних інститутів, а також може бути корисним у практичній площині — створення правових та суспільних перепон на шляху новітніх форм шахрайства у період війни та повоєнної відбудови.

Ключові слова: неформальні інститути, волонтерство, псевдоволонтерство, шахрайство, російсько-українська війна, стійкість України.

Юрій Мацієвський,
доктор політичних наук,
професор,
Національний університет
„Острозька академія”

Yuriy Matsiyevsky,
Doctor of Political Sciences,
Professor,
Ostroh Academy National
University

ORCID: 0000-0001-9637-0572
yurii.matsiyevskiy@oa.edu.ua

Яна Лук'янчук,
здобувачка вищої освіти,
Національний університет
„Острозька академія”

Yana Lukianchuk
higher education student,
Ostroh Academy National
University

ORCID: 0009-0000-0958-3829
ia.lukianchuk@gmail.com

Volunteering and Fake Volunteering in Ukraine: A New Research Direction Through the Prism of Informal Institutions

Abstract. This study delves into the emergence of fake voluntarism, a novel form of deception observed in Ukraine following the onset of the Russo-Ukrainian war. The full-scale Russian aggression not only spurred the expansion of the volunteer movement but also fostered the proliferation of spurious volunteerism, primarily motivated by the pursuit of personal gain. We conceptualize these contrasting social practices as informal institutions, diverging in their functions. While traditional volunteering falls into the category of ‘complementary’ informal institutions, following G. Helmke and S. Levitsky's typology, fake volunteering represents ‘competing’ informal institutions. Such institutions diminish the efficacy of formal institutions, primarily the state and the tax system, and in the case of pseudo-voluntarism, they undermine trust in their prototype - volunteerism.

This research aims to expand the scope of study of informal institutions in wartime conditions, in particular, to analyze their functions. Such an approach will contribute to the discussion on the reasons for Ukraine's resilience during the war and the challenges of overcoming internal threats. While volunteerism in various forms is an essential element of state resilience, fake volunteerism, along with other corrosive institutions, undermines it from within. Drawing on the open-source data, we delve into the structural factors that foster opportunities for fake volunteering. Among them are inadequate legal oversight, the persistence of personal exchanges, and a high level of trust in volunteers. These conditions, exacerbated by escalating economic pressures and social uncertainties, collectively contribute to the emergence of pseudo-volunteering. Our proposed model of fake volunteering allows for a better understanding of this institution's underlying nature.

The research offers a novel perspective for the study of informal institutions, and can also be useful in the practical sphere - the creation of legal and social obstacles in the way of the newest forms of fraud during periods of war and post-war reconstruction.

Key words: informal institutions, volunteering, fake volunteering, fraud, Russo-Ukrainian war, Ukraine's resilience.

Постановка проблеми. Внутрішні чи міжнародні кризи часто призводять до появи нових соціальних практик. Їх виникнення зумовлене потребою виживання, яка підштовхує людей до об'єднання і взаємодії. Типовою поведінкою у таких випадках є соціальна мобілізація, що виявляється у таких формах, як волонтерство, зростання соціально відповідального бізнесу чи меценатства.

З проголошенням незалежності Україна не стала винятком. Помаранчева революція, Революція гідності, окупація Криму та війна на Донбасі, а згодом повномасштабне вторгнення Росії стали масштабними викликами для українського суспільства. Громадяни зуміли об'єднатись і зреагувати на це у формі волонтерського руху та благодійності [Жерельнікова, 2022].

Так, дослідження Фонду „Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва виявило зростання волонтерської активності в Україні у період 2013–2014 рр.

Для прикладу, якщо у 2012 році лише 29% українців допомагали іншим, то у 2015 році цей показник сягнув 47% [Фонд „Демократичні ініціативи” ..., 2015]. Під час масових протестів у Києві та інших містах країни, відомих як Революція гідності, громадяни допомагали учасникам протестів, збирали продукти, одяг, ліки та ставали на захист прав й інтересів різних груп населення. Згодом почалися акції на допомогу військовим АТО та ООС — спорядження, їжа, маскувальні сітки, ліки, засоби гігієни чи збір коштів на реабілітацію та лікування. Так само зреагували українці, а також громадяни інших країн, коли РФ почала війну в Україні. З початку війни волонтерство і благодійна діяльність набули масового характеру в Україні, а також значно зросли у тих країнах, які нам допомагають. Наприклад, один з проєктів — Волонтерська Платформа об'єднала більше ніж 400 тисяч учасників, понад 500 організацій та 1150 волонтерських ініціатив [*Волонтерська Платформа об'єднала 400 тисяч українців ...*, 2022]. Масовий волонтерський рух, зокрема участь волонтерів у війні проти РФ, дав підстави окремим дослідникам вивчати його крізь призму поняття „тотальний захист” (Total Defense) [Fedinec, 2023, p. 331].

Водночас вибух волонтерства призвів до появи протилежного явища — псевдоволонтерства, яке спрямоване на отримання особистої користі. У ЗМІ часто з'являються повідомлення про випадки, коли кошти, зібрані на допомогу ЗСУ, йдуть до кишені „волонтера”, або автомобілі, які мали б бути надані для армії, залишаються у шахраїв. Так, у м. Житомирі 54-річний чоловік, який був волонтером одного з благодійних фондів, у червні 2022 року організував злочинну схему, з допомогою якої намагався продати 4 авто, які були надані для ЗСУ [*Продавав авто, пригнані для ЗСУ ...*, 2022]. Подібних повідомлень у ЗМІ стає дедалі більше. Псевдоволонтерство можна вважати прикладом соціального здирництва, яке є протилежністю до соціальної благодійності й з'являється на тлі зростання останнього.

Ці дві соціальні практики ми розглядаємо як протилежні за функціями неформальні інститути. Такий підхід дозволяє по-новому поглянути на умови виникнення, прояви та соціальні наслідки цих „дзеркальних” неформальних інститутів, а у випадку псевдоволонтерства — відійти від його трактування лише як різновиду шахрайства.

Метою дослідження є обґрунтування нової перспективи вивчення неформальних інститутів у кризових умовах, зокрема, шляхом аналізу їхніх функцій. Такий підхід може сприяти кращому розумінню причини стійкості України у період війни, а також і викликів подолання „внутрішнього ворога” — корупції та супутніх явищ. Предметом уваги є соціальні передумови, або чинники псевдоволонтерства, які ми об'єднуємо в аналітичній моделі псевдоволонтерства. Відтак ми ставимо три головні завдання: виявити чинники, які зумовили появу псевдоволонтерства, описати форми та прояви цього явища в Україні, а також виявити явні та приховані функції волонтерства та псевдоволонтерства.

Методологія дослідження. У цьому дослідженні ми використовуємо дані з відкритих джерел, переважно повідомлення у ЗМІ та аналітичні матеріали на тему волонтерства, але передусім псевдоволонтерства, й вивчаємо їх як окремі випадки. Метод вивчення окремих випадків є корисним для формулювання нових та перевірки вже відомих теорій на предмет стійкості України під час війни, а також і зростання руйнівних неформальних інститутів і практик, наприклад, політичної корупції чи клієнтелізму під час війни.

Також ми аналізуємо функції обох інститутів крізь призму мотивів та цілей їх акторів. Функціональний аналіз придатний для вивчення мотивацій, що лежать в основі волонтерської діяльності. Наприклад, інструмент „Інвентар функцій волонтерів” („Volunteer Functions Inventory”, VFI), який створили психологи [Clary et al., 1998], допомагає виявити функції, які може виконувати волонтерство. Метод вивчення окремих випадків дозволив виявити умови, або незалежні змінні, що пояснюють появу нашої залежної змінної — псевдоволонтерства, а функціональний аналіз дав можливість встановити функціональні та дисфункціональні наслідки волонтерства та псевдоволонтерства.

Пропозиція розрізнати явні та латентні функції, а також дисфункції соціальних інститутів належить американському соціологу Роберту К. Мертону [Merton, 1968]. Якщо явні функції є усвідомленими, а їхні наслідки — позитивні чи негативні — є очікуваними, то латентні функції діють під поверхнею, впливаючи на суспільство у спосіб, який ми можемо не одразу розпізнати. Латентні функції неусвідомлені, а їхні наслідки неочікувані, але можуть бути позитивними чи негативними для суспільства. Тим часом дисфункції також можуть бути явними або латентними, але їхні наслідки є негативними для соціальних інститутів та суспільства загалом.

Волонтерство як неформальний інститут. Волонтерством зазвичай вважають добровільну суспільно корисну діяльність. Така діяльність зумовлюється не так альтруїстичними мотивами, як сприйняттям їх такими оточенням [Wilson, 2000, p. 216]. У первинній формі — це неформальна поведінкова практика, яка з часом перетворилася на неформальний інститут. Як відзначають Г. Хелмке і С. Левітські, неформальна поведінкова практика може стати неформальним інститутом, якщо вона відповідає встановленим правилам чи настановам, порушення яких веде до зовнішніх санкцій [Helmke & Levitsky, 2004, p. 727].

Такий інститут, за типологією Г. Хелмке і С. Левітські, потрапляє в категорію допоміжних (complementary) неформальних інститутів [Helmke & Levitsky, 2004, p. 728]. Допоміжні неформальні інститути заповнюють прогалини або покращують ефективність формальних інститутів. Вони відповідають очікуванням, які забезпечують формальні інститути й часто допомагають їх досягати. Бюрократичні норми, правила формування парламентських коаліцій чи судові прецеденти є прикладами допоміжних неформальних інститутів.

В умовах, коли держави не здатні впоратися з масштабними викликами, як, наприклад, з пандемією Covid-19, чи захистом країни від збройної агресії — на допомогу приходять волонтери. Так трапилося в Україні спочатку після прихованої, а згодом відкритої агресії РФ. Коли держава виявилася не готовою організувати ефективний опір, громадянське суспільство вкотре підставило плече, „продемонструвавши виняткову здатність мобілізуватися” [Волонтерський рух ..., 2015, с. 4].

Революція гідності дала поштовх до інституціоналізації волонтерського руху в Україні. З одного боку, спалах волонтерства під час Євромайдану сприяв формуванню численних мереж волонтерських організацій [Волонтерські організації ..., 2024]. З іншого боку, з прийняттям низки законів, зокрема Закону „Про волонтерську діяльність” від 19 квітня 2011 року, рух набув початкового нормативного підґрунтя. Однак запізниле ухвалення Закону, а також нечітке визначення статусу та соціального захисту волонтерів викликали критику [Аналіз Закону України ..., 2012]. Після внесення змін у листопаді 2013 року спростилася процедура реєстрації волонтерських організацій, але у Законі залишаються прогалини щодо процедурних питань діяльності волонтерів, що спричинило можливість зловживань.

Крім правових прогалин, є також і концептуальні труднощі у розмежуванні понять „волонтер”, „волонтерство” та „волонтерська діяльність” [Husting, et al., 2010, p. 413]. У „Тлумачному словнику української мови” волонтер — це людина, яка добровільно здійснює військову службу; доброволець у соціальній, гуманітарній та екологічній сферах; також це може бути іноземний громадянин, що бере участь у війні на добровільних засадах на боці жертви [Білодід, 1970–1980, с. 730]. Якщо початково наголошувалася військова участь, то тепер волонтера асоціюють із суспільною корисною діяльністю [Погрібна, 2015, с. 188]. Отож, волонтери — це люди, які добровільно і на безоплатній основі надають допомогу тим, хто її потребує. Волонтерами можуть бути люди будь-якого віку, статі, професії та походження [Савайда та Черевко, 2022, с. 732].

Питання визначення волонтерства та волонтерської діяльності дещо складніше, адже їх часто ототожнюють. Наприклад, у „Рекомендаціях щодо підтримки волонтерства” Генеральної асамблеї ООН волонтерство визначається досить широко — від приватного до публічного надання допомоги завдяки громадянській участі, що здійснюється за бажанням особи для загальної суспільної користі, і де винагорода не відіграє важливої ролі [United Nations General Assembly Resolution 56/38, 2002]. Тим часом британські дослідники (Ф. Вардел, Дж. Лішман, Л. Валеї) наголошують на „згоді присвячувати свій вільний час та енергію для покращення суспільного блага, спільноти, оточення людей, яке здійснюється добровільно, без очікування будь-якої винагороди” [Проценко, 2021]. Таким чином „волонтерство” може вживатися принаймні у двох значеннях: як

безкорисна (неприбуткова) діяльність та як соціальний інститут чи інститут громадянського суспільства [Коваль, 2017, с. 5].

В Україні волонтерська діяльність визначається як „добровільна та соціально спрямована діяльність, що є неприбутковою та яку особа здійснює за власним бажанням через надання будь-якої допомоги” [Про волонтерську діяльність, 2011].

Отож, діяльність людини можна вважати волонтерською, якщо вона:

- неприбуткова;
- здійснюється на добровільних засадах;
- приносить користь не лише виконавцю, а й іншим;
- спрямована на розв’язання важливих соціальних проблем;
- здійснюється для самореалізації людини та отримання морального задоволення від вдячності людей, котрі потребують допомоги [Кривенко, 2015, с. 42–43; Писаренко та ін., 2021, с. 157].

Типовими сферами діяльності волонтерів є:

- гуманітарна — до якої належить надання консультацій, правовий захист, соціальна реабілітація тощо;
- екологічна — яка зосереджена на охороні довкілля, проблемі забруднення та подоланні наслідків техногенних аварій;
- культурно-історична — яка спрямована на збереження культурно-історичної спадщини.

Початок гібридної, а згодом відкритої агресії РФ проти України привів до появи „воєнного волонтерства”, тобто добровільної участі у воєнних діях у складі сил оборони України або допомозі силам оборони у тилу. Поява нового різновиду волонтерства дозволяє доповнити хронологію волонтерського руху в Україні, яка донедавна мала чотири етапи [Проценко, 2021]:

- перший етап — це період „протоволонтерства”, який тривав до XIX століття. Його можна вважати раннім етапом розвитку волонтерства у формі діяльності братств, монастирів та раннього меценатства;
- другий етап — це початок професійного волонтерства, який збігається з початком діяльності Червоного Хреста на території України;
- третій етап — це напівінституціоналізоване волонтерство за часів СРСР, куди потрапляє діяльність піонерів, комсомольців, радянські суботники тощо;
- четвертий етап — демократичне та інституційне волонтерство, який розпочався зі здобуттям незалежності України;
- п’ятий етап — „воєнне волонтерство”, який розпочався у 2013–2014 роках з Революції гідності, окупації Криму та початку війни на Донбасі й суттєво посилюється після відкритого вторгнення РФ в Україну у 2022 році.

Динаміку зростання волонтерства до та після Революції гідності дає змогу відстежити Світовий індекс благодійності (WGI), який складає британська аналітична організація Charities Aid Foundation (табл. 1).

Таблиця 1.

Україна у Світовому індексі благодійності (WGI)

Рік	Рейтинг у світі	Грошова допомога		Волонтерська робота		Допомога тим, хто її потребує	
		Місце	Відсотки	Місце	Відсотки	Місце	Відсотки
2012	102	122	8%	26	29%	112	36%
2013	103	123	9%	43	26%	118	35%
2014	89	47	38%	103	13%	122	35%
2015	106	68	26%	92	16%	119	36%
2016	90	58	29%	83	16%	99	42%
2017	81	58	29%	103	15%	107	42%
2018	101	90	18%	62	19%	111	35%
2021	20	28	43%	44	19%	21	66%
2022	10	29	47%	54	24%	13	75%

Джерело: [World Giving Index, 2022].

Як бачимо, стрімкий сплеск волонтерства відбувся між 2018 та 2021 рр. і ще більше посилюється після початку відкритої агресії РФ, коли Україна піднялася на десяту позицію у світі. Та сама тенденція, ймовірно, зберігається й у 2023–2024 р. Зростання воєнного волонтерства після початку російсько-української війни відбувається у різних формах [Панькова та ін., 2016, с. 30]:

- участь у бойових діях у силах оборони України;
- організація збору коштів для потреб окремих підрозділів сил оборони;
- збір гуманітарної допомоги, передання медикаментів та закупавання техніки для військових;
- евакуація тіл загиблих;
- створення маскувальних сіток та окопних свічок;
- психологічна підтримка військових та цивільних, які постраждали від війни.

Отже, воєнне волонтерство виконує допоміжну роль у захисті країни від збройної агресії РФ. У ситуації, коли держава виявилася не здатною реагувати на всі потреби воєнного часу, волонтери взяли на себе значну частку функцій держави.

Якщо допомога іншим чи захист країни є явними (manifest) функціями, то використання „Інвентаря функцій волонтерів” („Volunteer Functions Inventory”) дає можливість виділити приховані, або латентні функції волонтерства. До них належать:

- Цінності (Values): самовираження або діяльність відповідно до особистих цінностей, таких як гуманність та допомога іншим.
- Розуміння (Understanding): набуття нових знань, розуміння людей, місць або діяльності.
- Соціальні (Social): налагодження нових соціальних контактів та підтримка дружніх відносин.

— Кар'єра (Career): професійний розвиток, набуття досвіду та навичок для кар'єри.

— Захисні (Protective): подолання особистих проблем та покращення психічного самопочуття.

— Підвищення (Enhancement): волонтерство сприяє особистісному зростанню та підвищенню самооцінки.

Ці латентні функції допомагають зрозуміти мотивацію волонтерів та можуть бути використані для підвищення ефективності волонтерських програм за умови, що досвід волонтерів відповідає їхнім особистим мотиваціям і цілям. У випадку волонтерства латентні функції є корисними, тобто з точки зору Мертона мають функціональні наслідки. Функціональний аналіз дає також можливість виявити явні та приховані функції псевдоволонтерства як неформального інституту, але спочатку розглянемо його суть та різновиди.

Псевдоволонтерство та його різновиди. Зростання волонтерської активності призвело до появи псевдоволонтерства, яке спрямоване на отримання незаконної матеріальної чи іншої приватної користі. Виявлення несправжнього волонтерства ускладнене тим, що шахраї маскуються під волонтерів. Волонтерство можна вважати несправжнім тоді, коли відсутня хоча б одна з його ознак: робота на добровільних засадах, бажання бути корисним іншим, відсутність будь-яких родинних чи близьких стосунків між волонтером та суб'єктом допомоги, а також суспільна, а не приватна користь. Випадків псевдоволонтерства є багато. Так, у кінці 2023 року у ЗМІ було повідомлення про викриття шахрайської схеми в Одесі, у якій трое містян обманювали військовослужбовців, яким для виконання бойових завдань були потрібні автомобілі. Шахраї телефонували до секретарів міських рад або військових капеланів, представлялися волонтерами й пропонували безкоштовно передати авто для ЗСУ, якого насправді у них не було. У розмові шахраї зазначали, що перебувають за кордоном, а для того, щоб доправити транспортний засіб у місце призначення, просили перерахувати їм кошти на пальне. Таким чином шахраї ошукали шістьох осіб на суму 130 тис. грн [*Шахрайська схема заробітку ...*, 2023].

Різновидом псевдоволонтерства є т. зв. білокомірцеве мародерство. Це явище з'явилося у середовищі посадових осіб, які схильні зловживати своїм службовим становищем задля отримання матеріальної чи нематеріальної користі [Voichak & McKernan, 2024, p. 49]. Незаконне використання чи розподіл гуманітарної допомоги, благодійних зборів чи іншої безплатної допомоги у власних цілях є виявом такого шахрайства [Шевчук & Боднарчук, 2022]. Прикладом є використання службового становища працівниками Дніпропетровської ОВА, які, за даними поліції, до системи „Шлях” внесли інформацію щодо 1369 осіб, з яких 725 осіб скористалися можливістю незаконно виїхати за кордон. З них 53 особи не повернулися в Україну, а 100 особам відмовили у перетині кордону працівники ДПСУ [*Місцева поліція відкрила п'ять проваджень ...*, 2023].

Природу шахрайства допомагає зрозуміти модель „Трикутника шахрайства”, яку розробив американський соціолог-кримінолог Дональд Р. Крессі [*Трикутник шахрайства*, 2021]. Пояснення виходить з того, що для появи будь-якого інциденту потрібно три умови: можливість, мотив та раціоналізація. Можливість — це усвідомлення того, що можна використати на свою користь. Це може бути будь-яка інформація, кошти чи речі. Мотив — це чинник, що виникає під впливом зовнішнього середовища та змушує до скоєння злочину. Раціоналізація — це те, як людина виправдовує свої дії, та те, у що справді вірить. Гіпотеза Крессі припускає, що не покаране шахрайство буде вести до його повторення і вдосконалення, тому що виконавці будуть вигадувати нові способи обману.

Отож, шахрайством, у руслі пояснень Д. Крессі, можна вважати не лише збір коштів з метою їх привласнення, а й завищення цін (на продукти, спорядження, техніку тощо), розкрадання гуманітарної допомоги, зловживання службовим становищем головами ТЦК, ВЛК тощо.

Тут варто окреслити типові ознаки, які допоможуть відрізнити справжню волонтерську діяльність від несправжньої:

- справжній волонтер не отримує заробітну плату;
- волонтер не збирає гроші на лікування/допомогу на вулиці. Останнє є прикладом професійного жебрацтва [*Суспільно-політична ситуація в Україні ...*, 2015];
- волонтер повинен знати про організацію, у якій працює;
- волонтерські організації та благодійні фонди повинні мати реальну юридичну адресу;
- інформація про організацію чи фонд повинна розміщуватися на їхніх офіційних сайтах та у соціальних мережах;
- організація чи фонд повинні мати перевірений банківський рахунок;
- текст та інформація, що надають організації та фонди, повинна бути унікальною;
- волонтер, організація чи фонд повинні мати документи, що підтверджують правомірність їх діяльності.

Отож виразною межею між справжнім та не справжнім волонтерством є мета діяльності. Якщо метою є допомога іншим, набуття нового досвіду або бажання бути корисним — то це справжня волонтерська діяльність. Якщо ж метою є отримання незаконної матеріальної чи не матеріальної вигоди, то це є шахрайством.

Однак псевдоволонтерство — це не лише різновид шахрайства. Якщо взяти до уваги соціальні функції, то псевдоволонтерство спрямоване не лише на отримання приватної користі, але й має на меті самопросування (Self-Promotion) — схильність індивідів чи організацій використовувати псевдоволонтерство як засіб для підвищення власного іміджу або бренду без реального наміру допомагати іншим. Крім того, псевдоволонтерство псує і заміщує справжнє волонтерство, знижуючи якість та ефективність

допомоги, яка надається тим, хто її потребує, і тим самим підриває довіру до свого прототипу — волонтерства.

Звідси псевдоволонтерство є дисфункціональною поведінковою практикою, яка набуває вигляду неформального інституту, але такого, який знижує ефективність формальних інститутів. За типологією Г. Хелмке і С. Левітські — це приклад конкурентних (competing) неформальних інститутів. Такі інститути ще називають підривними (subversive) тому, що вони псувають ефективність формальних інститутів. Корупція, клієнтелізм, непотизм чи таємні змови між елітами є прикладами конкурентних, або підривних неформальних інститутів у політиці [Matsiyevsky, 2012; Matsiyevsky, 2017].

Умови виникнення псевдоволонтерства під час війни. У кризових умовах, таких як війна, зростають суспільно корисні форми соціальної взаємодії, що супроводжуються зростанням довіри до активістів. Волонтерство тут є яскравим прикладом. Однак війна посилює економічний тиск, який у суспільствах, де домінує культура особистих обмінів та діють недосконалі механізми правового регулювання, призводить до появи конкурентних соціальних практик, частина з яких, як псевдоволонтерство, мають дисфункціональні наслідки. Таким чином зростання суспільно корисних форм соціальної взаємодії (волонтерства) може призвести до появи чи зростання протилежних, тобто суспільно шкідливих соціальних практик — псевдоволонтерства, корупції, клієнтелізму тощо. Масштаби обох явищ очевидно не будуть співмірними тому, що волонтерство є соціально схваленою поведінкою, тоді як псевдоволонтерство — навпаки. Межа між неінституціоналізованою і злочинною поведінкою (шахрайством) так само хитка, як між неінституціоналізованою поведінкою і неформальним інститутом. Одне може перетікати в інше, але злочинна поведінка завжди передбачає порушення формальної норми (закону), тобто стає такою лише у разі викриття порушення. Якщо ж виявлення порушення ускладнене, як, наприклад, у випадку підкупу посадової особи чи інтернет-шахрайства або покарання за нього є незначним, то така поведінка може стати неформальним інститутом, тобто регулюватися неформальними правилами.

Україна є прикладом країни, де сфери соціальної дії чітко не розділені, що призводить до зростання впливу неформальних інститутів на формальні [Мацієвський, 2016, с. 17–19; Magyar & Madlovics, 2020, р. 31–34]. У таких суспільствах особистий обмін не припиняє діяти поряд з безособовим, інституціоналізованим обміном, що створює можливості для використання довіри в особистих цілях [Greif, 2004, р. 172; Greif, 2002, р. 3]. У літературі є достатньо пояснень природи шахрайства [The History and Evolution of Fraud, 2021], проте поява псевдоволонтерства під час війни в Україні є ще не достатньо вивченим явищем. Ми спробуємо заповнити цю прогалину з допомогою моделі „Трикутника шахрайства”, запропоновану Дональдом Р. Крессі.

Щоб пояснити появу псевдоволонтерства, візьмемо до уваги такі елементи:

1). **Можливості**, тобто те, що сприяє появі псевдоволонтерства. Передусім це:

а). *Висока довіра до волонтерів*. За результатами опитування Центру Разумкова за лютий – березень 2023 року довіра до волонтерів є дуже високою — 87,9%, а до добровольців, зайнятих волонтерською діяльністю, — 87,2% [Центр Разумкова, 2023]. Ці дані показують, що населення довіряє навіть тим, хто не є офіційним волонтером, що полегшує можливості шахрайства.

б). *Недосконале правове регулювання волонтерської діяльності в Україні*. Тривалий час діяльність волонтерів регулював Закон України „Про волонтерську діяльність”, ухвалений у 2011 році. Після внесення змін у 2013 р. у Законі залишилися окремі прогалини, наприклад, не було чітко визначено поняття волонтерської діяльності й не розширено перелік напрямів її здійснення. Лише через рік війни, у грудні 2022 року, були внесені чергові зміни, що адаптували його до реалій воєнного часу. З іншого боку, до квітня 2022 року у Кримінальному кодексі не було норми, яка б визначала покарання за псевдоволонтерство. Проте у тому самому році Кодекс було доповнено статтею 201-2, у якій було визначено покарання за незаконне використання та отримання прибутку з гуманітарної допомоги, благодійних пожертв і т. д. Таким чином, шахрайство, здійснене у розмірі, яке визначено як значне, — карається штрафом; виправними роботами або позбавленням волі до 4 років; як велике — позбавленням волі (5—7 років) та заборорою займатися певною діяльністю, з конфіскацією майна; як особливо велике — обмеженням волі до 7 років, заборорою обіймати визначені посади або займатися певною діяльністю до 3 років і конфіскація майна.

Попередньо, ця стаття містила певні неточності щодо того, як визначати у грошовому вимірі розмір здійсненого шахрайства, проте у 2023 році це було виправлено. Таким чином, шахрайство, яке перевищує встановлений мінімум доходів громадян у більш ніж 350 разів, є значним; у більш ніж 1000 разів — здійснене у великому розмірі; у більш ніж 3000 разів — здійснене в особливо великому розмірі [Хавронюк, 2022]. Але все ж у законодавстві залишаються прогалини щодо того, як кваліфікувати шахрайство у розмірах менших за встановлені суми. Отож, складність доведення випадків дрібного шахрайства також впливає на розвиток цього явища.

в). *Відсутність єдиної бази волонтерських організацій та фондів*. Це також сприяє шахраям, тому що громадяни не мають платформи, де зможуть перевірити будь-яку волонтерську організацію чи фонд. Так, наприклад, у 2015 році волонтерський фонд „У ритмі серця” набув статусу волонтерського від Мінсоцполітики, проте вони скоювали злочинну діяльність [Як не потрапити на вудочку шахраїв, 2016]. Зараз ситуація покращилася, тому що з'явилися платформи, наприклад, „Паляниця”, чат-бот „Української волонтерської служби”, на яких можна перевірити деякі фонди та організації, проте єдиного і повного переліку, затвердженого на рівні держави, досі немає.

г). *Легкість реєстрування волонтерської організації, фонду та отримання посвідчення волонтера.* Для того, щоб набути статусу волонтерської організації в Україні, необхідно подати заяву і вказати назву фонду чи організації; місце її розташування; поштову адресу; засоби зв'язку та вебсайт. Також додається витяг з Єдиного державного реєстру та копія статусу юридичної особи. Для набуття статусу волонтера до ДПС потрібно лише подати заяву про занесення до Реєстру волонтерів. Як бачимо, процедура набуття таких статусів дуже проста, тому шахраям не складно отримати документи, що будуть підтверджувати законність їхньої діяльності. Також варто мати на увазі, що багато волонтерів офіційно не зареєстровані, але вони проводять різні збори, закупають амуніцію, і це також є однією з причин появи шахраїв під час війни.

2). **Мотив** підсилює ті можливості, що спонукають до шахрайства. Тут доволі складно означити всі мотиви псевдоволонтерів, адже вони індивідуальні. Проте очевидним є отримання особистої матеріальної чи не матеріальної користі, що підштовхує до незаконної діяльності.

Якщо брати до уваги корисливі мотиви, передусім збагачення, то їх можна пояснити зростанням непевності в період війни й погіршенням матеріального становища. Директор Світового банку у Східній Європі Аруп Банердж відзначив, що з початку війни рівень бідності в Україні зріс у 10 разів, а руйнування критичної інфраструктури лише погіршує ситуацію. Також він зазначає, що на кінець 2022 року 25% населення жили у бідності, порівняно з 2% до війни, а до кінця 2023 року цей показник міг сягнути 55% [Reuters, 2022]. Також, згідно з даними Держстату, інфляція в Україні у вересні 2022 року, порівняно з серпнем, зросла на 1,6%, а у річному вимірі збільшилася до 24,6% [У вересні інфляція в Україні зросла на 0,5% ..., 2023].

Отже, можемо стверджувати, що глибшими мотивами псевдоволонтерства є бажання захиститися від погіршення матеріального становища в умовах соціальної/політичної непевності.

3). **Раціоналізація**, або те, що використовується для виправдання протиправних дій. Найчастіше трапляються такі виправдання:

а) усі так роблять або „усі українці такі“;

б) якщо не я, то хтось інший скористається цією можливістю;

в) мені потрібніше, а їм допоможуть інші або у мене важливіші проблеми;

г) один раз нічого не змінить.

Така раціоналізація не є чимось дивним в умовах соціального стресу, викликаного війною. У кожному суспільстві є частина людей, схильних до девіантної поведінки. Війна може збільшувати цю частку. Також бажання виправдати шахрайство може бути пов'язане з браком правової та моральної свідомості людини. Тобто події, що відбуваються під час війни, можуть знижувати соціальні та правові бар'єри на шляху до протиправної діяльності. До прикладу, опитування соціологічної групи „Рейтинг“ за липень 2022 року показують, що 55% опитаних мають схильність до цинізму,

29% — повністю або переважно демонструють таку схильність, тоді як лише 16% демонструють відсутність цинічних орієнтацій. Також майже у всіх групах від 49% до 61% респондентів зазначають, що цинізм є повністю або частково притаманний нашому суспільству. При цьому такі оцінки більш виражені у групі бідних (77%), тоді як у групі більш забезпечених лише у 47% [Соціологічна група „Рейтинг”, 2022].

Перелічені умови дають можливість сформулювати причинну модель псевдоволонтерства (рис. 1).

Рис. 1. Модель псевдоволонтерства

Наша модель вказує, що псевдоволонтерство перебуває у симбіозі з волонтерством, але є його небажаним соціальним наслідком. Попри те, що масштаби прояву обох явищ суттєво відрізняються, псевдоволонтерство справляє негативний вплив як на ефективність держави, так і на саме волонтерство, підриваючи довіру до нього.

Форми псевдоволонтерства в Україні. Повномасштабне воєнне вторгнення Росії зміцнило громадянське суспільство в Україні, але й також призвело до появи нових форм шахрайства. Так і псевдоволонтери вигадують нові схеми обману, пристосовуючи їх до нових соціальних умов. Під формою ми розуміємо спосіб прояву шахрайства, який може бути дуже різний — від зловживання довірою до заволодіння чужим майном.

Для опису цих форм у випадку псевдоволонтерства ми спираємося на класифікацію видів обману, запропоновану Г. Борзенковим [Мусієнко, 2009, с. 25]:

— обман стосовно особи — це надання неправдивих відомостей про себе або свого співучасника, приписування собі якостей, якими особа не володіє, а також подання інформації про присвоєння звання, якого немає, і т. ін.;

— обман стосовно предмета — це неправдива інформація про предмет, його ціну, кількість та властивості;

- обман щодо різних подій та дій — це обман щодо виконання будь-якої роботи, несплата грошей або неправдиві твердження про витрати;

- обман стосовно намірів — це невиконання обіцяних дій.

Отож, **обман стосовно особи** виявляється у таких діях:

- представлення себе волонтером та надання документації для підтвердження;

- публікування тексту та фото в соціальних мережах людей, які потребують допомоги, проте насправді ці особи можуть навіть і не знати про такий збір;

- вимагання або отримання грошової винагороди за свою роботу, якщо така не передбачена в договорі про волонтерську діяльність;

- надання інформації про військового або цивільну особу за грошову винагороду;

- пропозиція визволити бійця з полону або вивезти тіло бійця з зони бойових дій за винагороду;

Обман стосовно предмета може мати такі форми:

- завищення вартості товару, на який відбувається збір коштів;

- передача не тих предметів, які надійшли для потреб армії (тобто це може бути заміна техніки, спорядження, продукції тощо);

- пропозиція передати певні предмети лише за винагороду;

Обман стосовно намірів є найбільш поширеним серед шахраїв і характеризується такими діями:

- придбання техніки для військових з метою її привласнення або продажу;

- проведення фейкових грошових зборів та публікування несправжніх звітів про виконану роботу;

- отримання гуманітарної допомоги з метою подальшого привласнення або перепродажу;

- незаконний виїзд за кордон під виглядом волонтера.

Як бачимо, псевдоволонтерство має різні форми та прояви. Шахраї вміло користуються довірою, використовують назви справжніх волонтерських організацій та фондів чи вдають із себе їх представників. Небезпека псевдоволонтерства полягає не лише у тому, що шахраї ведуть незаконну діяльність. Якщо псевдоволонтерство розглядати як неформальний інститут, то тут ми бачимо руйнівну дію несправжнього волонтерства як на формальні інститути — податкову систему та державу в цілому так і на свій прототип — волонтерство. Поширення шахрайства під виглядом волонтерства підриває довіру до останнього, що може мати негативний вплив на стан громадянського суспільства і соціального капіталу в Україні.

Висновки. Вивчення нових соціальних явищ крізь призму інституційного аналізу є перспективним напрямом політичних та соціальних досліджень. По-перше, волонтерство і його протилежність — псевдоволонтерство є прикладами різних за функціями „дзеркальних” неформальних інститутів. Якщо перше потрапляє до групи допоміжних, то друге — до конкурентних,

або „підривних” неформальних інститутів, які псують ефективність формальних інститутів. Виявлення подібних пар неформальних інститутів в Україні чи інших країнах допоможе краще зрозуміти їх природу та вплив на формальні інститути. Чому, наприклад, в Україні сплеск волонтерства призвів до значного поширення свого антипода, а в інших суспільствах, де волонтерство має тривалу традицію і подібний досвід, псевдоволонтерство є маргінальним явищем? Які з перелічених тут структурних можливостей і обмежень (війна, довіра до волонтерів, економічний тиск, домінування персональних обмінів, недосконале правове регулювання тощо) справляли вирішальний вплив на появу псевдоволонтерства в Україні й чи є подібні умови в інших суспільствах?

По-друге, перспективним видається вивчення волонтерства і псевдоволонтерства як неформальних інститутів, яке може відбуватися у кількох напрямках. Так, дослідження традицій, цінностей та неформальних норм може допомогти зрозуміти їх соціокультурний контекст в Україні та зважити їх вплив на суспільство. Аналіз мотивацій, які ведуть людей до участі у волонтерських програмах або, навпаки, до здійснення обману під прикриттям волонтерської діяльності, є перспективним напрямом соціально-психологічних досліджень. Аналіз правових та етичних питань, пов'язаних з діяльністю волонтерів та псевдоволонтерів, включаючи законодавство, соціальну відповідальність, довіру та вплив на громади, може сприяти чіткішому правому регулюванню волонтерської діяльності й зменшенню шахрайства під виглядом волонтерства. Врешті, аналіз дисфункцій псевдоволонтерства, а також вивчення впливу технологій, зокрема соціальних мереж, на поширення псевдоволонтерських схем може сприяти громадянській обізнаності та зменшенню цього різновиду шахрайства.

По-третє, з емпіричної точки зору важливо з'ясувати економічні масштаби волонтерства і псевдоволонтерства. Яким, наприклад, є економічний ефект „воєнного волонтерства” і псевдоволонтерства? Яка частка коштів генерується волонтерами і як вона співвідноситься з воєнним бюджетом України? Так само важливо уявляти розмір економічних збитків, яких завдає псевдоволонтерство. Прямі підрахунки тут неможливі, але виявлення непрямих показників може допомогти оцінити масштаби економіки волонтерства і псевдоволонтерства.

У цьому дослідженні ми визначили типові ознаки, які дозволяють відрізнити волонтерство від псевдоволонтерства. Якщо метою першого є допомога іншим, то друге спрямоване на отримання особистої вигоди. Визначені тут структурні можливості та обмеження, що впливають на виникнення псевдоволонтерства, вимагають додаткової перевірки. Який з перелічених тут чинників (недосконале правове регулювання, перевага особистих обмінів, довіра до волонтерів чи зростання непевності та економічний тиск) має більший вплив на появу шахрайства, ніж інші?

З'ясування цих питань є також важливим і у практичній площині, з погляду зменшення негативного впливу псевдоволонтерства і зростання

громадянської обізнаності про такий вид шахрайства. Як виявило одне дослідження, лише 30% громадян перевіряють волонтерські фонди та організації на доброчесність, попри те, що 76% опитаних чули про шахрайство, пов'язане з волонтерством [Благодійність у часи війни ..., 2022]. Таким чином, дослідження волонтерства і псевдоволонтерства як неформальних інститутів має значний пізнавальний потенціал та практичне значення.

Бібліографічні посилання

- Аналіз Закону України „Про волонтерську діяльність”*. (2012, Липень 7). Координаційна рада з питань розвитку громадянського суспільства при Президентові України. <https://civil-rada.in.ua/860>
- Білодід, І. К. (Ред.) (1970–1980). *Словник української мови: в 11 тт.* АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ: Наукова думка. http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh
- Благодійність у часи війни — кількісне дослідження*. (2022, Липень 6). Zagoriy Foundation. <https://zagoriy.foundation/publications/blagodijnist-u-chasi-vijni-kilkisne-doslidzhennya/>
- Волонтерські організації, які зараз працюють в Україні*. (2024, Лютий 16). Finance.ua. <https://finance.ua/ua/saving/volonterskie-organizacii-v-ukraine>
- Волонтерська Платформа об'єднала 400 тисяч українців довкола допомоги Україні під час війни*. (2022, Липень 11). UNICEF. <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/volunteer-hub-helps-400000-ukrainians-make-difference>
- Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналіт. доп.* (2015). Київ: Національний інститут стратегічних досліджень (36 с.). <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/volonterskiy-rukh-svitoviy-dosvid-ta-ukrainski-gromadyanski>
- Жерельнікова, З. (2022, Серпень 30). „Все для фронту”: благодійність та волонтерство українців з початку повномасштабної війни. *VoxUkraine*. <https://voxukraine.org/vse-dlya-frontu-blagodijnist-ta-volonterstvo-ukrayintsiv-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-vijny>
- Коваль, Г. (2017). Волонтерство як складний соціально-психологічний феномен. *Технології розвитку інтелекту*, 6, 13–26. https://www.psytir.org.ua/upload/journals/2.6/authors/2017/Koval_Gennadij_Valerijovych_Volonterstvo_jak_skladnyj_socialno-psyhologichnyj_fenomen.pdf
- Кривенко, Ю. В. (2015). Волонтерська діяльність: поняття та ознаки. *Часопис цивілістика*, 18, 41–44. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2015_18_11
- Мацієвський, Ю. В. (2016). *У пастці гібридності: зирзуги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014)*. Чернівці: Книги — XXI.
- Місцева поліція відкрила п'ять проваджень на ОДА Резніченка за розкрадання гуманітарки та зерна під час війни*. (2023, Лютий 20). Наші Гроші. <https://nashigroshi.org/2023/02/20/mistseva-politsiia-vidkryla-p-iat-provadzhen-na-obladministratsiui-reznichenka-za-rozkradannia-humanitarky-ta-zerna-pid-chas-viyny/>
- Мусієнко, О. Л. (2009). *Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах*.

Монографія. (В. Ю. Шепітько, Ред.) Харків: Право. https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/MONOGRAFII_2010/Musienko_2009.pdf

- Панькова, О. В., Касперович, О. Ю., & Іщенко, О. В. (2016). Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. *Український соціум*, 57(2), 25–40. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2016_2_5
- Писаренко, Л. М., Плукчи, Л. В., & Федорова, І. В. (2021). Волонтерство: виклики сьогодення (за матеріалами друкованих ЗМІ). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*, (71) 1, 156–160. <http://lib.osau.edu.ua/jspui/handle/123456789/2960>
- Погрібна, В. Л. (2015). Волонтерство як соціокультурний феномен: епістемологічні та аксіологічні аспекти аналізу. *Вісник Національного університету „Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”*, 4(27), 185–196. <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14556>
- Продавав авто, пригнані для ЗСУ: у Житомирі викрили волонтера.* (2022, Серпень 18). Перший Житомирський. <https://1.zt.ua/news/kriminal/prodavav-avto-prygnani-dlya-zsu-u-zhytomyri-vykrily-volontera.html>
- Про волонтерську діяльність: Закон України № 3236-VI (2011) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
- Проценко, О. О. (2021). *Волонтерські практики в умовах вимушеної міграції в сучасній Україні: чинники та наслідки актуалізації* (Дис. ... канд. соц. наук). Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків. <http://dissertations.karazin.ua/sociology/resources/63da6158a48d6278a76b54342851f98c.pdf>
- Савайда, О. В., & Черевко, В. В. (2022). Природно-правовий феномен волонтерства в Україні в умовах війни. *Modern research in world science* (с. 730–733). SPC „Sci-conf.com.ua”. <https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-research-in-world-science-10-12-07-2022-lviv-ukrayina-arhiv/>
- Соціологічна група „Рейтинг”. (2022). *П'ятнадцяте загальнонаціональне опитування: Україна під час війни. Установки щодо цинізму (23–24 липня 2022)*. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voynu_zanyatost_i_dohody_23-24_lyulya_2022_goda.html
- Суспільно-політична ситуація в Україні як основа формування нових форм професійного жебрацтва.* (2015, Лютий 27). VoxUkraine. <https://voxukraine.org/begging-in-ukraine-ukr>
- Трикутник шахрайства.* (2021, Червень 18). Координаційно-захисна група „Заслон”. <https://zaslon.at.ua/index/trikutnik-shakhrajstva/0-313>
- У вересні інфляція в Україні зросла на 0,5% після двох місяців зниження, Держстат.* (2023, Жовтень 9). LB.ua. https://lb.ua/economics/2023/10/09/578699_veresni_inflyatsiya_ukraini_zrosla.html
- Фонд „Демократичні ініціативи”. (2015). *Постмайданна благодійність і волонтерство — 2015: результати соціологічного дослідження*. <https://dif.org.ua/article/postmaydanna-blagodiynist-i-volonterstvo-2015-rezultati-sotsdoslidzhennya>
- Хавронюк, М. (2022, Квітень 29). За незаконне використання гуманітарної

допомоги — кримінальна відповідальність. *Центр політико-правових реформ*. <https://pravo.org.ua/blogs/za-nezakonne-vykorystannya-gumanitarnoyi-dopomogy-kryminalna-vidpovidalnist/>

Центр Разумкова. (2023). *Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інституцій (лютий — березень 2023 р.)*. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-liutyi-berezen-2023r>

Шахрайська схема заробітку на військовослужбовцях: повідомлено про підозру псевдоволонтерам з Одеси. (2023, Грудень 27). Юридична газета — онлайн версія. <https://jur-gazeta.com/golovna/shahrayska-shema-zarobitku-na-viyskovosluzhbovcyah-povidomleno-pro-pidozru-psevdivolonteram-z-odesi.html>

Шевчук, А. В., & Боднарчук, О. М. (2022). Псевдоволонтерство та „білокомірцеве мародерство”: кримінально-правові новели. *Матеріали V Міжнародного правничого форуму (м. Чернівці, 10 червня 2022 р.)*. Технодрук, 210–213. <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4949>

Як не потрапити на вудочку шахраїв? (2016, Червень 11). Бізнес область. <https://biznesoblast.com/society/53619/>

Boichak, O., & McKernan, B. (2024). Narratives of Volunteering and Social Change in Wartime Ukraine. *Cultural Sociology*, 18(1), 48–71. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/17499755221127877>

Clary, E. G., Snyder, M., Ridge, R. D., Copeland, J., Stukas, A. A., Haugen, J., & Miene, P. (1998). Understanding and assessing the motivations of volunteers: A functional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(6), 1516–1530. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.6.1516>

Fedinec, C. (2023). The Ukrainian civil volunteer movement during war time (2014–2022). *Ukraine's Patronal Democracy and the Russian Invasion*, Vol. 1. 331–352. <https://www.postcommunistregimes.com/wp-content/uploads/2023/10/2023-1-Ukraines-Patronal-Democracy-Madlovics-Magyar.pdf>

Greif, A. (2002). Institutions and Impersonal Exchange: From Communal to Individual Responsibility. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE) / Zeitschrift Für Die eGesamte Staat swissenschaft*, 158(1), 168–204. <https://www.jstor.org/stable/40753063>

Greif, A. (2004). Institutions and Impersonal Exchange: The European Experience. *Stanford Institute for Economic Policy Research. Discussion paper*, 284. https://drive.google.com/file/d/13DPZDI_K2-5HU6uvD33KtpLNlbVxcuea/view

Helmke, G., & Levitsky, S. (2004). Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. *Perspectives on Politics*, 2(4), 725–740. <https://doi.org/10.1017/s1537592704040472>

Hustinx, L., Cnaan, R., & Handy, F. (2010). Navigating Theories of Volunteering: A Hybrid Map for a Complex Phenomenon. *Journal for the Theory of Social Behavior*, 40(4), 410–434. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5914.2010.00439.x>

Magyar, B., & Madlovics, B. (2020). *The Anatomy Of Post-Communist Regimes: A Conceptual Framework*. Central European University Press. <https://www.postcommunistregimes.com/wp-content/uploads/2021/02/2021.09.10.-Magyar-Madlovics-The-Anatomy-of-Post-Communist-Regimes.pdf>

- Matsiyevsky, Y. (2012). *Informal Institutions in Hybrid Regimes: The Case of Ukraine. Field report*. Institute of Slavic, East European, and Eurasian Studies, University of California, Berkeley. https://iseees.berkeley.edu/sites/default/files/matsiyevsky_fr.pdf
- Matsiyevsky, Y. (2017). Old Political Habits Die Hard in Ukraine. *PONARS Eurasia Policy Memo*, 473. <https://www.ponarseurasia.org/old-political-habits-die-hard-in-ukraine/>
- Merton, R. K. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Reuters. (2022, October 10). *World Bank says Ukraine has a tenfold increase in poverty due to war*. <https://www.reuters.com/world/europe/world-bank-says-ukraine-has-tenfold-increase-poverty-due-war-2022-10-15/>
- The History and Evolution of Fraud. (2021). *Fraud.com*. <https://www.fraud.com/post/the-history-and-evolution-of-fraud>
- United Nations General Assembly Resolution 56/38: Recommendations on support for volunteering. (2002). *United Nations Volunteers programme*. <https://www.unv.org/publications/unga-resolution-5638-recommendations-support-volunteering>
- Wilson, J. (2000). Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 26, 215–240. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1146/annurev.soc.26.1.215>
- World Giving Index. (2022). *Charities Aid Foundation*. <https://www.cafonline.org/about-us/publications/2022-publications/caf-world-giving-index-2022>

References

- Analiz Zakonu Ukrainy „Pro volontersku diialnist”* [Analysis of the Law of Ukraine „On Volunteer Activity”]. (2012, Lypen 7). Koordynatsiina rada z pytan rozvytku hromadianskoho suspilstva pry Prezydentovi Ukrainy. <https://civil-rada.in.ua/860> [in Ukrainian].
- Bilodid, I. K. (Red.) (1970–1980). *Slovnnyk ukrainskoi movy: v 11 tt.* [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. AN URSR. Instytut movoznavstva. Kyiv: Naukova dumka. http://ukrlit.org/slovnnyk/slovnnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh [in Ukrainian].
- Blahodiinist u chasy viiny — kilkisne doslidzhennia* [Charity in times of war — a quantitative study]. (2022, Lypen 6). Zagoriy Foundation. <https://zagoriy.foundation/publications/blagodijnist-u-chasi-vijni-kilkisne-doslidzhennya/> [in Ukrainian].
- Boichak, O., & McKernan, B. (2024). Narratives of Volunteering and Social Change in Wartime Ukraine. *Cultural Sociology*, 18(1), 48–71. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/17499755221127877>
- Clary, E. G., Snyder, M., Ridge, R. D., Copeland, J., Stukas, A. A., Haugen, J., & Miene, P. (1998). Understanding and assessing the motivations of volunteers: A functional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(6), 1516–1530. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.6.1516>
- Fedinec, C. (2023). The Ukrainian civil volunteer movement during war time (2014–2022). *Ukraine`s Patronal Democracy and the Russian Invasion*, Vol. 1. 331–352. <https://www.postcommunistregimes.com/wp-content/uploads/2023/10/2023-1-Ukraines-Patronal-Democracy-Madlovics-Magyar.pdf>
- Fond „Demokratychni initsiatyvy”. (2015). *Postmaidanna blahodiinist i volonterstvo — 2015: rezultaty sotsiologichnoho doslidzhennia* [Post-Maidan charity and volunteering — 2015]. <https://dif.org.ua/article/postmaydanna-blagodijnist-i>

- volonterstvo-2015-rezultati-sotsdoslidzhennya [in Ukrainian].
- Greif, A. (2002). Institutions and Impersonal Exchange: From Communal to Individual Responsibility. *Journal of Institutional and Theoretical Economics (JITE) / Zeitschrift Für Di eGesamte Staat swissenschaft*, 158(1), 168–204. <https://www.jstor.org/stable/40753063>
- Greif, A. (2004). Institutions and Impersonal Exchange: The European Experience. *Stanford Institute for Economic Policy Research. Discussion paper*, 284. https://drive.google.com/file/d/13DPZDI_K2-5HU6uvD33KTPLNlBvXcua/view
- Helmke, G., & Levitsky, S. (2004). Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. *Perspectives on Politics*, 2(4), 725–740. <https://doi.org/10.1017/s1537592704040472>
- Hustinx, L., Cnaan, R., & Handy, F. (2010). Navigating Theories of Volunteering: A Hybrid Map for a Complex Phenomenon. *Journal for the Theory of Social Behavior*, 40(4), 410–434. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5914.2010.00439.x>
- Khavroniuk, M. (2022, Kviten 29). Za nezakonne vykorystannia humanitarnoi dopomohy — kryminalna vidpovidalnist [Criminal liability for illegal use of humanitarian aid]. *Tsentr polityko-pravovykh reform*. <https://pravo.org.ua/blogs/za-nezakonne-vykorystannya-gumanitarnoyi-dopomogy-kryminalna-vidpovidalnist/> [in Ukrainian].
- Koval, H. (2017). Volonterstvo yak skladnyi sotsialno-psykholohichniy fenomen [Volunteering as a complex social and psychological phenomenon]. *Tekhnolohii rozvytku intelektu*, 6, 13–26. https://www.psytir.org.ua/upload/journals/2.6/authors/2017/Koval_Gennadij_Valerijovych_Volonterstvo_jak_skladnyj_socialno-psykholohichniy_fenomen.pdf [in Ukrainian].
- Kryvenko, Yu. V. (2015). Volonterska diialnist: poniattia ta oznaky [Volunteer activity: concept and features]. *Chasopys tsyvilistyka*, 18, 41–44. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chac_2015_18_11 [in Ukrainian].
- Magyar, B., & Madlovics, B. (2020). *The Anatomy Of Post-Communist Regimes: A Conceptual Framework*. Central European University Press. <https://www.postcommunistregimes.com/wp-content/uploads/2021/02/2021.09.10.-Magyar-Madlovics-The-Anatomy-of-Post-Communist-Regimes.pdf>
- Matsiievskiy, Yu. V. (2016). *U pasttsi hibrydnosti: zygzagy transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini (1991–2014)* [Trapped in hybridity: Zigzags of Ukraine's Political Regime Transformation (1991–2014)]. Monohrafiia. Chernivtsi: Knyhy — XXI [in Ukrainian].
- Matsiyevsky, Y. (2012). *Informal Institutions in Hybrid Regimes: The Case of Ukraine. Field report*. Institute of Slavic, East European, and Eurasian Studies, University of California, Berkeley. https://iseees.berkeley.edu/sites/default/files/matsiyevsky_fr.pdf
- Matsiyevsky, Y. (2017). Old Political Habits Die Hard in Ukraine. *PONARS Eurasia Policy Memo*, 473. <https://www.ponarseurasia.org/old-political-habits-die-hard-in-ukraine/>
- Merton, R. K. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press.
- Mistseva politsiia vidkryla p'iat provadzhen na ODA Reznichenka za rozkradannia humanitarky ta zerna pid chas viiny* [The local police opened five proceedings against Reznichenko's RSA for the theft of humanitarian aid and grain during the war]. (2023, Liutoho 20).

- Nashi Hroshi. <https://nashigroshi.org/2023/02/20/mistseva-politsiia-vidkryla-p-iat-provadhan-na-obladministratsiui-reznichenka-za-rozkradannia-humanitarky-ta-zerna-pid-chas-viyny/> [in Ukrainian].
- Musienko, O. L. (2009). *Teoretychni zasady rozsliduvannia shakhrastva v suchasnykh umovakh* [Theoretical foundations of fraud investigation in modern conditions]. Monohrafiia. (V. Yu. Shepitko, Red.) Kharkiv: Pravo. https://library.nlu.edu.ua/POLN-TEXT/MONOGRAFII_2010/Musienko_2009.pdf [in Ukrainian].
- Pankova, O. V., Kasperovych, O. Yu., & Ishchenko, O. V. (2016). Rozvytok volonterskoi diialnosti v Ukraini yak proiav aktyvizatsii sotsialnykh resursiv hromadianskoho suspilstva: spetsyfika, problemy ta perspektyvy [Development of Volunteerism in Ukraine as a Manifestation of Activation of Social Resources of Civil Society: Specifics, Problems and Prospects]. *Ukrainskyi sotsium*, 57(2), 25–40. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2016_2_5 [in Ukrainian].
- Pohribna, V. L. (2015). Volonterstvo yak sotsiokulturnyi fenomen: epistemolohichni ta aksiolohichni aspekty analizu [Volunteering as a socio-cultural phenomenon: epistemological and axiological aspects of analysis]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu „Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho”*, 4(27), 185–196. <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/14556> [in Ukrainian].
- Pro volontersku diialnist: Zakon Ukrainy № 3236-VI [On volunteer activity: Law of Ukraine № 3236-VI]. (2011) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> [in Ukrainian].
- Prodavav avto, pryhnani dlia ZSU: u Zhytomyri vykryly volontera* [Selling cars driven for the Armed Forces of Ukraine: a volunteer was exposed in Zhytomyr]. (2022, Serpen 18). Pershyi Zhytomyrskyi. <https://1.zt.ua/news/kriminal/prodavav-avto-prygnani-dlya-zsu-u-zhytomyri-vykryly-volontera.html> [in Ukrainian].
- Protsenko, O. O. (2021). *Volonterski praktyky v umovakh vymushenoj mihratsii v suchasni Ukraini: chynnyky ta naslidky aktualizatsii* [Volunteer practices in the context of forced migration in modern Ukraine: factors and consequences of actualization]. (Dys. ... kand. sots. nauk). Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V. N. Karazina. Kharkiv. <http://dissertations.karazin.ua/sociology/resources/63da6158a48d6278a76b54342851f98c.pdf> [in Ukrainian].
- Pysarenko, L. M., Plukchy, L. V., & Fedorova, I. V. (2021). Volonterstvo: vyklyky sohodennia (za materialamy drukovanykh ZMI) [Volunteering: challenges of today]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho*, (71) 1, 156–160. <http://lib.osau.edu.ua/jspui/handle/123456789/2960> [in Ukrainian].
- Reuters. (2022, October 10). *World Bank says Ukraine has a tenfold increase in poverty due to war*. <https://www.reuters.com/world/europe/world-bank-says-ukraine-has-tenfold-increase-poverty-due-war-2022-10-15/>
- Savaida, O. V., & Cherevko, V. V. (2022). Pryrodno-pravovy fenomen volonterstva v Ukraini v umovakh viiny [The natural and legal phenomenon of volunteering in Ukraine during the war]. *Modern research in world science* (s. 730–733). SPC „Sci-conf.com.ua”. <https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-research-in-world-science-10-12-07-2022-lviv-ukrayina-arhiv/> [in Ukrainian].
- Shakhrayska skhema zarobitku na viiskovosluzhbovtsiakh: povidomleno pro pidozru*

- pseudovolonteram z Odesy* [Fraudulent scheme of making money on military personnel: pseudo-volunteers from Odesa are served with a notice of suspicion]. (2023, Hruden 27). Yurydychna hazeta — onlain versiia. <https://yur-gazeta.com/golovna/shahrayska-shema-zarobitku-na-viyskovosluzhbovcyah-povidomleno-pro-pidozru-pseudovolonteram-z-odesi.html> [in Ukrainian].
- Shevchuk, A. V., & Bodnaruk, O. M. (2022). Pseudovolonterstvo ta „bilokomirtseve maroderstvo”: kryminalno-pravovi novely [Pseudo-volunteering and „white-collar looting”: criminal law novels]. *Materialy V Mizhnarodnoho pravnychoho forumu (m. Chernivtsi, 10 chervnia 2022 r.)*. Tekhnodruk, 210–213. <https://archer.chnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/4949> [in Ukrainian].
- Sotsiolohichna hrupa „Reitynh”. (2022). *P’iatnadtsiate zahalnonatsionalne opytuvannia: Ukraina pid chas viiny. Ustanovky shchodo tsynizmu (23–24 lypnia 2022)* [Fifteenth national survey: Ukraine during the war. Attitudes towards cynicism]. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/pyatnadcat_obschenaci_opros_ukraina_vo_vremya_voyny_zanyatost_i_dohody_23-24_ilyulya_2022_goda.html [in Ukrainian].
- Suspilno-politychna sytuatsiia v Ukraini yak osnova formuvannia novykh form profesiinoho zhebratstva* [The socio-political situation in Ukraine as a basis for the formation of new forms of professional begging]. (2015, Liutyi 27). VoxUkraine. <https://voxukraine.org/begging-in-ukraine-ukr> [in Ukrainian].
- The History and Evolution of Fraud. (2021). *Fraud.com*. <https://www.fraud.com/post/the-history-and-evolution-of-fraud>
- Trykutnyk shakhraistva*. (2021, Cherven 18) [The triangle of fraud]. Koordynatsiino-zakhysna hrupa „Zaslon”. <https://zaslon.at.ua/index/trikutnik-shakhrajstva/0-313> [in Ukrainian].
- Tsentr Razumkova. (2023). *Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini ta dii vlady, dovira do sotsialnykh instytutsii (liutyi — berezen 2023 r.)* [Citizens' assessment of the situation in the country and government actions, trust in social institutions]. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r> [in Ukrainian].
- U veresni inflatsiia v Ukraini zrosla na 0,5% pislia dvokh misiatsiv znyzhennia, Derzhstat* [In September, inflation in Ukraine grew by 0,5% after two months of decline, the State Statistics Service]. (2023, Zhovten 9) LB.ua. https://lb.ua/economics/2023/10/09/578699_veresni_inflyatsiya_ukraini_zrosla.html [in Ukrainian].
- United Nations General Assembly Resolution 56/38: Recommendations on support for volunteering. (2002). *United Nations Volunteers programme*. <https://www.unv.org/publications/unga-resolution-5638-recommendations-support-volunteering>
- Volonterska Platforma ob’iednala 400 tysiach ukraintsviv dovkola dopomohy Ukraini pid chas viiny* [Volunteer Platform united 400 thousand Ukrainians to help Ukraine during the war]. (2022, Lypen 11). UNICEF. <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/volunteer-hub-helps-400000-ukrainians-make-difference> [in Ukrainian].
- Volonterski orhanizatsii, yaki zaraz pratsiuut v Ukraini* [Volunteer organizations currently operating in Ukraine]. (2024, Liutyi 16). Finance.ua. <https://finance.ua/ua/saving/volonterskie-organizacii-v-ukraine> [in Ukrainian].

- Volonterskyi rukh: svitovyi dosvid ta ukrainski hromadianski praktyky: analit. dop.* (2015). [Volunteer movement: world experience and Ukrainian civic practices]. Kyiv: Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen (36 s.). <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gromadyanske-suspilstvo/volonterskiy-rukhsvitoviy-dosvid-ta-ukrainski-gromadyanski> [in Ukrainian].
- Wilson, J. (2000). Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 26, 215–240. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1146/annurev.soc.26.1.215>
- World Giving Index. (2022). *Charities Aid Foundation*. <https://www.cafonline.org/about-us/publications/2022-publications/caf-world-giving-index-2022>
- Yak ne potrapyty na vudochku shakhraiv?* [How not to fall for the scam?]. (2016, Cherven 11) Biznes oblast. <https://biznesoblast.com/society/53619/> [in Ukrainian].
- Zherelnikova, Z. (2022, Serpen 30). „Vse dlia frontu”: blahodiinist ta volonterstvo ukrayintsiv z pochatku povnomasshtabnoi viiny [„Everything for the front”: charity and volunteering of Ukrainians since the beginning of the full-scale war]. *VoxUkraine*. <https://voxukraine.org/vse-dlya-frontu-blagodijnist-ta-volonterstvo-ukrayintsiv-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-vijny> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.03.2024